

Vloga samonadzora in zastraševanja v situacijskoakcijski teoriji (SAT) – rezultati slovenske študije v srednjih šolah¹

Gorazd Meško,² Helmut Hirtenlehner,³ Eva Bertok⁴

V situacijskoakcijski teoriji (SAT) je nadzor pomemben pri zmanjševanju prestopniškega vedenja predvsem takrat, ko posameznik premosti moralne zadržke, ki jih ima glede izvajanja prestopniškega dejanja. To premostitev moralnih zadržkov olajšajo okoliščine, v katerih se dopušča prestopništvo. V takih okoliščinah postaneta zastraševanje (generalna prevencija) s kazenskimi sankcijami in samonadzor ključna pri razlagi prestopništva. V 2011. letu smo izvedli kvantitativno empirično študijo na vzorcu 409 mladih v Sloveniji in ugotovili, da se stik s prestopniškimi prijatelji (stik z družbeno nezaželenimi moralnimi konteksti) pokaže kot najpomembnejši dejavnik vplivanja na prestopniško vedenje; še več, vpliv individualne moralnosti se izniči s stiki s prestopniškimi prijatelji. Zaznano tveganje kaznovanja ima zastraševalni učinek predvsem takrat, ko mladim ljudem primanjkuje ponotranjenega spoštovanja norm (samonadzor). Medtem ko ob dobrem samonadzoru vključenost v krog prestopniških prijateljev ne prispeva k prestopništvu, se pri slabšem samonadzoru pokažejo občutno večji negativni vplivi druženja s prestopniškimi vrstniki. Ugotovitve pričujoče študije so skladne s SAT.

Ključne besede: prestopništvo, srednješolci, situacijskoakcijska teorija prestopništva, nadzorovanje, samonadzor, zastraševanje

UDK: 343.915

1 Uvod

V kriminoloških in kriminalitetnopolitičnih razpravah v severnoameriški kriminologiji zavzemata teorija samonadzora (Gottfredson in Hirschi, 1990) in teorija zastraševanja (Zimring in Hawkins, 1973) obsežen prostor. Gottfredsonova in Hirschijeva (1990) splošna teorija o kriminaliteti (angl. *General Theory of Crime*) postavlja samonadzor v ospredje razprave o vzročnosti oz. odločitvi za storitve kaznivih dejanj. Samonadzor je kompleksna, razmeroma stabilna osebna poteza, ki določa sposobnost, da odločitve za ravnanja v nekaterih situacijah uskladimo z dolgoročnimi posledicami našega vedenja. Gottfredson in Hirschi (1990) enačita samonadzor s sposobnostjo odpovedovanja spontanemu zadovo-

ljevanju potreb, če so s tem povezane (dolgoročne) negativne posledice. Kot pomembne komponente navajata tudi impulzivnost, pripravljenost tvegati, egocentrizem in splošno težavno osebnost (Gottfredson in Hirschi, 1990; Grasmick, Tittle, Bursick in Arneklev, 1993; Huber, 2013). Dejavnik pomanjkljivega samonadzora pridobiva pomen pri razlagi prestopniškega vedenja. Avtorja splošne teorije o kriminaliteti ugotavljata, da so impulzivne in temperamentne osebe nagnjene k tveganju. Sem štejeta tudi tiste s slabim samonadzorom, ki postavijo trenutne potrebe nad morebitne časovno oddaljene posledice svojih ravnanj. Zanje je značilno delovanje po načelu »tukaj in zdaj« (impulzivnost). Ko pride do antagonizma med kratkoročno koristjo in dolgoročno škodo, izberejo prvo. Po drugi strani naj bi se bile osebe z dobrim samonadzorom bolj pripravljene odpovedati takojšnjemu zadovoljevanju potreb, če je to povezano s kasnejšimi neprijetnimi posledicami. Samonadzor se razvije med družinsko socializacijo v prvih osmih do desetih letih življenja in od takrat dalje naj bi predstavljal sorazmerno trden del posameznikove osebnosti.

V empiričnem raziskovanju se pomanjkljiv ali slab samonadzor izkaže kot zanesljiv napovedovalec prestopniškega vedenja (Gottfredson, 2006; Marshall in Enzmann, 2012; Pratt in Cullen, 2000; Rebellon, Strauss in Medeiros, 2008; Vaszonyi, Pickering, Junger in Hessing, 2001). Vendar je treba kritično oceniti zahtevo po veljavni obrazložitvi, ki jo

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta PADS+ (<http://www.pads.ac.uk>), ki ga vodi Per-Olof Wikström z Univerze v Cambridgeu, Velika Britanija. Vodja slovenskega dela raziskave je prvi avtor tega prispevka.

² Dr. Gorazd Meško je redni profesor za kriminologijo na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-pošta: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

³ Dr. Helmut Hirtenlehner je izredni profesor za kriminologijo na Univerzi Johannes Kepler v Linzu, Avstrija. E-pošta: helmut.hirtenlehner@jku.at

⁴ Dr. Eva Bertok je doktorirala na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-pošta: eva.bertok@gmail.com

zahtevata Gottfredson in Hirschi (1990), saj v empiričnih študijah drugi dejavniki tudi po izključitvi vpliva samonadzora ohranijo pomembno moč vplivanja na vedenje posameznika (Piquero, 2009).

V središču vseh teorij zastraševanja je mnenje, da strah pred kaznijo zmanjšuje verjetnost storitve prestopniškega dejanja. Že znani predstavniki klasične šole (Becarria, 1987; Bentham, 1970) so menili, da dejanske in zagrožene kazni preprečujejo prestopniška dejanja. Odvracanje od prestopništva pripisujejo verjetnosti, strogosti in hitrosti morebitnih sankcij (Pogarsky, 2009).

Teorije zastraševanja temeljijo na razumskem izboru oz. odločanju za ravnanje (Coleman, 2000; Esser, 1993), na podlagi katerega sprejemamo individualne odločitve za neka ravnanja. Ravnanje se razume kot produkt bolj ali manj racionalnih razmišljanj o stroških in koristih, v katerih se različna možna ravnanja ocenijo glede na prednosti (koristi) in slabosti (izgube). Na podlagi te presoje se subjektivno izbere najboljša možnost. V tej teoriji se domnevajo svobodno odločanje oz. sposobnost posameznika, da izbira med različnimi možnimi ravnanji, poznavanje različnih dejavnikov za določanje izgub in koristi ter sprejemanje odločitev, ki temeljijo na razumu.

Izsledki raziskav o zastraševalnem učinku kazni so neenotni. Enotna je le ta ugotovitev, da teža kazni ne vpliva na preprečevanje kriminalitete. Pri vplivu verjetnosti razkritja in kaznovanja pa si rezultati nasprotujejo. Ravno tako si nasprotujejo rezultati raziskav o povezavi med pričakovano verjetnostjo sankcij in ravnanjem, ki je skladno z zakoni. V presečnih raziskavah navadno opazimo šibke oziroma zmerne negativne korelacije med subjektivno pričakovanim tveganjem razkritja in sankcioniranja ter pogostostjo prestopniškega delovanja. Te korelacije se občutno zmanjšujejo, takoj ko se nadzorujejo ostale spremenljivke, kot so možnost osebnega sprejemanja norm, sposobnost samonadzora ali pa število prestopniških stikov – neredko pri tem celo izgubijo svojo pomembnost (Dölling, Entorf, Hermann in Rupp, 2009; Hirtenlehner, Leitgoeb in Bacher, 2013; Paternoster, 2010; Pratt, Cullen, Blevins, Daigle in Madensen, 2006). Preostala povezava med zaznavanjem sankcij in samonaznanjenim prestopništvom po eni strani najbrž izraža vpliv učenja, po katerem izkušeni storilci kaznivih dejanj tveganja sankcije ocenijo bolj realno, torej nižje kot osebe, ki so do zdaj živele skladno z zakoni, po drugi strani pa gre za klasičen vpliv zastraševanja. Redke študije, ki se ukvarjajo s to tematiko, kažejo na to, da so vplivi učenja pomembnejši od vplivov zastraševanja (Bishop, 1984; Minor in Harry, 1982; Paternoster, Saltzman, Waldo in Chiricos, 1983; Saltzman, Paternoster, Waldo in Chiricos, 1982).

Vpliv samonadzora in zastraševanja na specifično ravnanje ugotavlja tudi situacijskoakcijska teorija (angl. *Situational Action Theory* – SAT) (Wikström, 2004, 2006, 2010a, 2010b, 2014). Ta teorija pripisuje samonadzoru in zastraševanju le pogojne vplive. Ob upoštevanju osebnih in okoljskih dejavnikov se izhaja iz tega, da nadzor vpliva na vedenje le takrat, kadar posameznik razmisli o posledicah svojega ravnanja in kadar je oslabiljeno delovanje moralne presoje. Izhajajoč iz te teorije naj bi bil nadzor učinkovit samo takrat, ko se posameznik znajde v okolju, kjer so moralne norme naklonjene prestopništvu ali pa mu primanjkuje osebnega spoštovanja norm. V nadaljevanju bomo argumentacijo, ki je znana kot »*princip pogojnega pomena nadzora*« (Wikström, Oberwittler, Treiber in Hardie, 2012), preverjali s pomočjo študije, izvedene v Sloveniji.

2 Situacijskoakcijska teorija (SAT) in princip pogojnega pomena nadzora

Situacijskoakcijska teorija, ki jo je v evropskem okolju razvil Wikström (2004, 2006, 2010a, 2010b, 2014), predvideva:

1. Prestopki so moralna dejanja (dejanja, ki jih usmerja razmislek o tem, kaj je prav oziroma narobe v posamezni situaciji), zato jih je treba tako tudi pojasnjevati.

2. Ljudje izvedejo prestopke, ker a) jih dojemajo kot sprejemljivo alternativo za delovanje ter b) se na podlagi navade ali presoje odločijo, da jih bodo izvedli.

3. Verjetnost, da bo posameznik določen prestopke dojemal kot sprejemljivo alternativo za delovanje in se bo odločil za izvedbo prestopka, je odvisna od njegove nagnjenosti k izvedbi prestopka (ki temelji na njegovih moralnih vrednotah, pomembnih za dejanje, njegovih čustvih ter njegovi sposobnosti izvajanja samonadzora) ter interakciji nagnjenosti k izvedbi prestopka z izpostavljenostjo kriminogenemu okolju (ki ga opredelijo z moralnimi pravili okolja, ki so vezana na posamezno dejanje, in s stopnjo uveljavljanja teh pravil).

V ospredju so procesi interakcije med osebo in okoljem, ki v akterju sprožijo proces zaznavanja in odločanja, ta proces pa pozneje usmerja posameznikovo delovanje. Zaznavanje označuje tudi moralen proces, ki določa, kateri načini delovanja lahko postanejo del vedenjskih alternativ, o katerih posameznik resno razmišlja. Samo če je način delovanja v določeni situaciji moralno sprejemljiv, postane del nabora možnih delovanj, ki so podrejena subjektivni presoji škode in koristi. Odločitev je zadnji korak pri delovanju, ki temelji na subjektivni presoji prednosti in slabosti zaznavanja vedenjskih alternativ.

Odnos posameznika do prestopništva (Wikström et al., 2012) se povezuje z njegovo moralnostjo in sposobnostjo

samonadzora. Individualna moralnost se pri tem nanaša na ponotranjene moralne vrednote in na občutke krivde in sramu, do katerih pride pri kršitvi predpisov. Vzporedno bi tukaj lahko govorili o pripravljenosti sprejemanja norm oziroma o ponotranjenju norm. Razumevanje samonadzora, ki je značilno za SAT, se nekoliko odmika od Gottfredsonove in Hirschijeve (1990) zasnove. V kontekstu SAT opredeljuje samonadzor kot sposobnost, da svoje vedenje naravnamo po lastnih predstavah o morali, tudi ko pride do (zunanjih) situacijskih spodbud za izvajanje prestopniških dejanj – skratka, gre za sposobnost upreti se situacijskim skušnjavam in provokacijam (pritiskom), kadar so te v nasprotju z lastnimi moralnimi načeli.

Kriminogenost nekega okolja se določa glede na stanje morale v tem okolju in njene moči zastraševanja (odvračanja). Koncept moralnega konteksta opisuje obstoječe normativne standarde, ki veljajo v danih okoliščinah zunaj posameznika. Mišljen je zunanji normativni okvir situacije, ki se izraža na primer v vedenjskih pričakovanjih prisotnih posameznikov. Zastraševalni potencial okoliščin ugotovimo iz verjetnosti, da pride do sankcioniranja kršitve norme, in iz pričakovane kazni za kršitev zakona. Skladno s splošno teorijo zastraševanja se domneva, da tveganje biti kaznovan po vsej verjetnosti preprečuje odstopajoča vedenja (Wikström et al., 2012).

Značilnosti okoliščin – tako kontekst morale kot tudi stopnja zastraševanja – začnejo seveda učinkovati v svoji subjektivno predelani obliki: pomembna je akterjeva subjektivna interpretacija okoliščin, ne pa njihova objektivna manifestacija. Čeprav je treba izhajati iz določenega ujemanja subjektivno zaznanih in dejanskih lastnosti okolja, nikakor ne moremo izključiti tudi napačnih interpretacij.

Moralni filter, ki je sestavljen iz osebnih moralnih norm in stanja morale v specifičnem okolju delovanja, odloča zdaj o tem, ali prestopniška delovanja postanejo sestavni del nabora vedenjskih vzorcev, ki jih posameznik izbere za reševanje situacije ali pa ne. Če moralni filter dobro deluje, se prestopniška delovanja izločijo iz subjektivno zaznanega nabora možnih delovanj, preden je dosežena faza racionalne izbire delovanj. Samo če moralni filter (moralni kompas) odpove, lahko postane prestopniško delovanje resna alternativa pri izbiri delovanj. Do izbire delovanj, o katerih posameznik načeloma razmišlja, pride na podlagi bolj ali manj racionalne presoje škode in koristi zaznanih možnosti vedenja. Na tem mestu je treba eksplicitno opozoriti na to, da koncept racionalnosti, ki je lasten SAT, prej odgovarja modelu omejene kot pa splošne racionalnosti (Simon, 1997).

Teoretsko bolj razdelano je součinkovanje značilnosti okolja in posameznika, predvsem s pogledom na pomen nad-

zora. Skladno s SAT notranji nadzor (samonadzor) in zunanji nadzor (zastraševanje) vplivata na izbiro delovanja (kar Wikström poimenuje *princip pogojnega pomena nadzora*) izključno pod točno določenimi pogoji. Učinkovitost nadzora predpostavlja, da je prestopniško dejanje lahko prešlo moralni filter – torej se o njem resno razmišlja – in posameznik racionalno razmišlja o najboljši izbiri delovanja (Wikström, 2004, 2006). Nadzor lahko vpliva na delovanje samo takrat, kadar je moralni filter oslavljen – ne glede na to, ali je slabitev rezultat slabšega spoštovanja norm ali pa deviantne narave okolja – in kadar ni običajnih okvirov za delovanje. Poleg racionalno premišljenega načina izbire delovanja pozna SAT tudi način izbire delovanja, ki temelji na navadi. V situacijah, ki so posamezniku domače, se včasih zazna samo ena opcija delovanja, ki jo posameznik samodejno uporabi. Navade v delovanju se pridobijo v socialnih učnih procesih, ki temeljijo na ponavljajočih se in od situacij odvisnih izkušnjah v okolju. Pri vedenju iz navade vplivi samonadzora in zastraševalne spremenljivke ne igrata nobene vloge, ker ne pride do samodejnega odzivanja oz. odločanja za vedenje.

V svojih novejših delih (Wikström, 2010a, 2010b; Wikström et al., 2012) utemeljitelj SAT trdi, da je nadzor pomemben samo takrat, kadar si posameznikove moralne predstave in moralna pravila okolja nasprotujejo, saj takšna konstelacija povečuje tveganje, da prestopniška dejanja oslabijo oz. prevladajo moralni filter. Kadar osebna morala in tudi moralni kontekst odobravata prestopništvo, postane to zelo verjetno; kadar lastna morala in moralne okoliščine prestopništvo zavračata kot nesprejemljivo, prestopništvo po vsej verjetnosti sploh ne nastane (princip moralne skladnosti). Dejansko pride do nadzora šele, ko se osebna moralnost in moralni kontekst postavita po robu prestopniškim pritiskom (skušnjavam, spodbudam ipd.). Normativna neskladnost po eni strani stimulira razmišljanje o načinu delovanja, po drugi strani pa zahteva subjektivno upravljanje konfliktnega sprejemanja pravil. Če povzamemo zgornje razlage, ugotovimo, da pride do prestopniških dejanj predvsem takrat, ko (a) jih ljudje vidijo kot sprejemljivo obliko vedenja in ni zunanjih zastraševalnih dejavnikov, ali (b) kadar obstaja zunanji pritisk na izvajanje prestopniških dejanj in je osebni samonadzor prešibek, da bi se v neki situaciji posameznik uprl skušnjavi. Konstelaciji oseba-okolje in okolje-oseba sta v središču naše raziskave.

3 Predhodne raziskave in raziskovalni hipotezi

Vrsta empiričnih preverjanj SAT je dele teorije potrdila (Svensson in Oberwittler, 2010; Svensson in Pauwels, 2010; Svensson, Pauwels in Weerman, 2010; Wikström, 2009, 2014; Wikström in Butterworth, 2006; Wikström, Ceccato, Hardie in Treiber, 2010; Wikström et al., 2012). Součinkovanju posa-

meznikove moralnosti in zunanjim tveganjem sankcioniranja je bilo posvečenih že nekaj raziskav (Bachman, Paternoster in Ward, 1992; Burkett in Ward, 1993; Gallupe in Baron, 2014; Grasmick in Green, 1981; Hirtenlehner et al., 2013; Hirtenlehner, Pauwels in Meško, 2014; Kroneberg, Heintze in Mehlkop, 2010; Makkai in Braithwaite, 1994; Mehlkop, 2011; Paternoster in Simpson, 1996; Pauwels, Weerman, Bruinsma in Bernasco, 2011; Svensson, 2015; Wenzel, 2004). Izsledki omenjenih raziskav so neenotni; nekatera dela ne poročajo o medsebojnih povezavah, nekaj del pa pokaže na to, da prihaja do vplivov zastraševanja takrat, ko posameznik norm ne sprejema. Na to kažejo tudi meta analize o splošni preventivni učinkovitosti kaznovanja (Dölling et al., 2009), katere kažejo, da je verjetnost razkritja bolj pomembna od višine zagrožene kazni. Ponotranjenost družbenih norm vodi v to, da zagrožena kazen ne vpliva na subjektivno ravnanje (posameznik tudi brez grožnje s kaznijo sledi normam), saj zastraševanje vpliva samo na osebe, ki so nagnjene k prestopništvu (bolj omejena kot splošna racionalnost) (Wikström, Tseloni in Karlis, 2011).

Součinkovanje samonadzora in moralnega stanja okolja delovanja ali zgolj moralnega stanja okolja je sorazmerno slabo raziskano. Še največ informacij dajo študije, ki osvetljujejo interakcije dinamike med stopnjo samonadzora in številom stikov s prestopniškimi prijatelji (Ford in Blumenstein, 2013; McGloin in O'Neill Shermer, 2009; Meldrum, Young in Weerman, 2009; Mobarake, Juhari, Yaacob in Esmali, 2014; Morselli in Tremblay, 2004; Ousey in Wilcox, 2007; Wright, Caspi, Moffitt in Silva, 2001; Yarbrough, Jones, Sullivan, Sellers in Cochran, 2012). Najprej je treba omeniti, da so med obsegom samonadzora in vključenostjo v krog prestopniških prijateljev raznolike korelacije (Piquero, 2009). Pomanjkljiv samonadzor in stiki s prestopniki gredo pogosto z roko v roki. Oba dejavnika ohranjata tudi pomembno razlagalno moč, ko ju obravnavamo posamično (Baron, 2003; Chapple, 2005; Meldrum et al., 2009; Pratt in Cullen, 2000). Na tem mestu lahko ostane neodgovorjeno vprašanje, če so osnova teh konstruktov prej selekcijski vplivi, po katerih si osebe s slabšim samonadzorom raje poiščejo prestopniške prijatelje, ali pa učni vplivi, po katerih učinke samonadzora zmanjšujejo odnosi z vrstniki, ki so naklonjeni tveganju in kriminaliteti.

Zanimivo je interaktivno delovanje samonadzora in prestopniških prijateljev na količino in intenziteto posameznikovega prestopniškega vedenja. Redka dela, ki se lotevajo te tematike, dajejo nasprotujoče rezultate. Nekatere študije (Mobarake et al., 2014; Morselli in Tremblay, 2004; Ousey in Wilcox 2007; Wright et al., 2001) ugotavljajo pomembne interakcijske vplive pri principu pogojnega pomena nadzora – da torej družbeno škodljivi stiki podpirajo prestopništvo predvsem takrat, ko akterjem primanjkuje samonadzora – druge pa ne odkrijejo nobenih vplivnih povezav, ki bi bile skladne

s hipotezami (McGloin in O'Neill Shermer, 2009; Meldrum et al., 2009; Yarbrough et al., 2012). Izsledki raziskovalnega dela na tem področju se ne ujemajo pri učinku samonadzora in zastraševanja, saj pri zlorabah nekaterih vrst droge potrjujejo interakcijo med samonadzorom in omrežjem prijateljev, pri drugih pa teh učinkov niso odkrili (Ford in Blumenstein, 2013). Heterogenost rezultatov je lahko posledica različnih raziskovalnih metod pri izdelavi interakcijskih analiz.

Za nadaljnje empirično preverjanje teoretičnih izhodišč smo dosedanja razmišljanja strnili v dve hipotezi:

Hipoteza 1: Do zastraševalnih vplivov zaznanih sankcijskih tveganj prihaja predvsem takrat, ko je osebno spoštovanje norm nizko.

Hipoteza 2: Do kriminogenih moralnih vplivov okolja, ki je nagnjeno k prestopništvu, prihaja predvsem takrat, ko je sposobnost samonadzora slaba.

V obeh primerih sta izraženi interakcijski hipotezi. Domneva se, da je učinkovitost formalnih kaznovanih tveganj odvisna od obsega osebnega spoštovanja norm, pomena zunanjega okolja, ki odobrava prestopništvo, in od stopnje samonadzora posameznika.

Medtem ko se nam vsiljujejo merske enote za merjenje zaznanega zastraševanja – tu gre predvsem za posplošene ocene verjetnosti, da se delovanje odkrije in kaznuje (Wikström, 2008) – je določanje merodajnih (empirično preverljivih) komponent moralnega konteksta težje. Wikström (2010a: 222) opozarja na upoštevanje norm pri osebah, ki so vpletene v določeno situacijo: »Merilo moči moralnega pravila, ki se nanaša na določeno okolje, je določeno glede na to, koliko ljudi sledi temu pravilu v tem okolju.« Glede na dejstvo, da preživijo mladi ljudje bistven del svojega (prostega) časa v družbi vrstnikov (Warr, 2002), postajajo drže, stališča in ravnanja lastnih prijateljev pomembni. V enaki meri, kot nabirajo otroci in mladostniki izkušnje v družbi prijateljev, postanejo moralna merila teh vrstnikov temeljne sestavine normativnih okvirov njihovega okolja. Tako lahko po teoriji socialnega učenja (Akers, 2009) in rezultatih empiričnih raziskav (Pratt et al., 2010) pridemo do najpomembnejšega dejavnika prestopniškega delovanja: števila in narave prestopniških stikov oziroma števila prestopniških prijateljev.

4 Metode

4.1 Vzorec

Podatki za pričujoč prispevek so vzeti iz študije o spremljanju in nadzoru staršev ter mladostniškem prestopništvu (angl. *Study of Parental Monitoring and Adolescent*

Delinquency – SPMAD), ki je delna ponovitev študije PADS+ (angl. *Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study*) (Wikström et al., 2012). SPMAD združuje anketiranje učencev z dodatnimi analizami intervjujev o tem, kako preživljajo dneve. Za namen tega prispevka uporabljamo le podatke iz anketnega dela raziskave. Ciljna skupina raziskave so bili mladostniki, ki so v letu 2011 v Ljubljani obiskovali drugi letnik srednje šole. Tristopenjska zasnova vzorcev je bila videti takole: najprej smo na osnovi kriterijev »tip šole« in »velikost šole« izbrali 9 od 32 ljubljanskih srednjih šol, in sicer tako, da smo dobili nepopačeno podobo vseh šol v glavnem mestu. V naslednjem koraku smo v izbranih šolah – odvisno od njihove velikosti – naključno izbrali dva ali tri razrede v drugem letniku. V teh razredih smo potem anketirali vse dijake. Skupaj je v raziskavi sodelovalo 409 dijakov.

Anketiranje je potekalo spomladi 2011 med rednim poukom. Usposobljeni anketarji so dijakom razdelili vprašalnike, ki so jih prostovoljno izpolnili. Po vsakem delu ankete so anketarji dijake prosili, da naj preverijo, če so njihovi odgovori popolni in če imajo kakšno vprašanje v zvezi z razumevanjem anketnih vprašanj.

Skladno z zajetim letnikom srednjih šol je bila povprečna starost anketirancev šestnajst let. Delež dijakov (49 odstotkov) in dijakinj (51 odstotkov) v preučevanem vzorcu je bil skoraj enak.

4.2 Opis spremenljivk

Prestopniško vedenje: merili smo samonaznanjeno poročanje o prestopniških dejanjih. Najprej smo dijake povprašali, če so v zadnjih 12 mesecih:

- kradli v trgovini,
- nekomu ukradli kakšen predmet ali denar,
- vlomili v avto,
- nekam vlomili, da bi nekaj ukradli,
- namerno poškodovali tujo stvar ali jo uničili,
- nekomu grozili ali ga fizično napadli, da bi mu nekaj odvzeli ali
- nekoga udarili ali pretepli.

Binarno kodirani postavki (0 = ne; 1 = da) smo sešteli v spremenljivko »prestopniško vedenje«, ki nam pove, koliko različnih prestopniških dejanj so anketirane osebe navedle, da so jih storile v zadnjem letu. Ena petina (20 odstotkov) vprašanih mladostnikov je poročala, da so v navedenem časovnem obdobju vsaj enkrat storili v anketi navedeno prestopniško ravnanje.

Moralnost: Operacionalizacija posameznikovega spoštovanja norm je bila narejena skladno s spremenljivkami iz

študije PADS+ (Wikström et al., 2010, 2012). Kako zelo so socialne norme del posameznikovega značaja, smo izmerili tako, da so respondenti ocenjevali na štiristopenjski lestvici (od »zelo narobe« do »sploh ni narobe«) opravičljivost različnih oblik kršitev (grafitiranje, uničevanje uličnih svetil, udarjanje osebe, rop osebe, tatvina v trgovini in vlom v stanovanje). Cronbachov koeficient alfa znaša 0,80.

Samonadzor: Sposobnost samonadzora smo izmerili (Wikström et al., 2010, 2012) s skrajšano in nekoliko spremenjeno obliko Grasmickove lestvice samonadzora (Grasmick et al., 1993). Pri tem so anketiranci na štiristopenjski lestvici (od »zelo se strinjam« do »popolnoma zavračam«) ocenjevali svojo sposobnost samonadzora in ocenili deset izjav: »Kadar sem zelo jezen, naj me drugi pustijo na miru.«, »Pogosto ravnam spontano, ne da bi dolgo razmišljal.«, »Pogosto se jezim na druge ljudi.«, »Včasih se mi zdi vznemirljivo delati nevarne stvari.«, »Rad tvegam, ker me to veseli.«, »Pogosto se poskušam izogibati težkim nalogam.«, »Hitro mi postane dolgčas.«, »Dokaj hitro izgubim nadzor nad sabo.«, »Kadar sem zares jezen, težko nadziram svoja dejanja.«, »Kadar sem zares jezen, nikoli ne pomislim na posledice svojih dejanj.« Deset uporabljenih izjav meri predvsem dimenzije impulzivnosti, pripravljenosti tvegati in temperamenta (Cronbachova koeficient alfa = 0,82).

Moralne okoliščine: naravo moralnih okoliščin smo določili s številom stikov s prestopniškimi vrstniki. Pri tem smo povprašali, kako pogosto se zgodi, da prijatelji anketirancev (1.) storijo tatvino, (2.) poškodujejo tuje stvari ali (3.) udarijo druge osebe. Možni odgovori na štiristopenjski lestvici odgovorov so segali od »nikoli« do »zelo pogosto« (Cronbachov koeficient alfa = 0,76). Operacionalizacija temelji na mnenju, da ljudje, ki izvajajo prestopniška dejanja, sami pričakujejo, da so prestopniški prijatelji naklonjeni prestopništvu. Glede na to, da lahko domnevamo, da mladi ljudje veliko časa preživijo s svojimi prijatelji (Greenberg, 1977; Warr, 2002), se vrednostna drža prijateljev tako rekoč ponuja za posredno (oz. nadomestno) merjenje moralnih okoliščin.

Zastraševanje: zastraševalno lastnost okoliščin, ki vplivajo na prestopniško delovanje, smo za štiri različna prestopniška dejanja določili glede na pričakovano verjetnost razkritja. Poudarjanje pomena zaznanega tveganja razkritja je skladno z ugotovitvami kriminoloških raziskav na področju zastraševanja, po katerih že sama verjetnost kazenskih sankcij, ne pa njihova pričakovana teža, vpliva na posameznikovo spoštovanje predpisov (Dölling et al., 2009; Paternoster, 2010; Pratt et al., 2006). Konkretno smo anketirance prosili, da navedejo, kako ocenjujejo tveganje razkritja za naslednja kazniva dejanja: »tatvina glasbene zgoščenke«, »vlom v av-

tomobil«, »uničenje ulične svetilke« in »udarjanje neznane osebe«. Anketiranci so odgovarjali na štiristopenjski lestvici (od »ni nobenega tveganja« do »obstaja zelo veliko tveganje«, Cronbachov koeficient alfa = 0,87).

Vrednosti za te štiri neodvisne spremenljivke smo izračunali tako, da smo kazalce, ki so označevali posamezni konstrukt, sešeli in vsote tako kodirali, da so visoke vrednosti izražale povečano nagnjenost k prestopništvu oziroma povečano kriminogeno izpostavljenost.

Spol: V analizah smo upoštevali spol (0 = dijakinja; 1 = dijak) kot kontrolno spremenljivko.

V tabeli 1 so predstavljene aritmetične sredine, standardni odkloni in korelacije produkt-moment med spremenljivkami.

Tabela 1: Produkt-moment korelacijska matrika

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Prestopniško vedenje	1,00					
2. Nizko spoštovanje norm	0,30***	1,00				
3. Slab samonadzor	0,22***	0,15**	1,00			
4. Prestopniški stiki	0,44***	0,42***	0,12*	1,00		
5. Majhna verjetnost razkritja	0,20***	0,34***	0,00	0,21***	1,00	
6. Spol (moški)	0,13*	0,19**	0,00	0,12*	0,23***	1,00
Aritmetična sredina/standardni odklon	0,31/0,82	2,99/3,09	15,40/5,23	1,25/1,69	4,80/3,46	0,49/0,50

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

4.3 Statistične analize

Odvisna spremenljivka prestopniško vedenje ima negativno binomsko porazdelitev, saj so možne samo vrednosti v obliki celih števil, ki so večje ali enake nič, pri čemer številčno prevladujejo nizke vrednosti, kar privede do tega, da je porazdelitev odgovorov koncentrirana na desni strani (koeficient simetrije = 4,47). Primerna metoda je negativna binomska regresija, ki je ustrezna za določanje glavnih vplivov posameznih napovedovalcev prestopniškega vedenja. Ni pa primerna za interakcijsko analizo, za to smo interakcijske analize izvedli v okviru linearnega modela (Cohen, Cohen, West in Aiken, 2003) in naslednjih analitskih korakov: najprej smo s pomočjo interakcijskih diagramov grafično ponazorili interakcijska razmerja. Z linearno regresijsko analizo smo potem preverili, ali interakcijski vzorci vzdržijo test statistične značilnosti. Vse regresijske analize smo opravili s programom STATA 12 (StataCorp, 2011).

5 Rezultati

Na začetku analize moramo na kratko osvetliti, koliko se lahko prestopništvo slovenskih dijakov določi z neposrednimi dejavniki vpliva, ki jih uporablja SAT. Glavne vplive posameznikove moralnosti, njegovega samonadzora, njegovih prestopniških prijateljev in zaznanih tveganj razkritja (zastraševanje) smo določili z metodo negativne binomske regresije, ki je ustrezala naravi odvisne spremenljivke *prestopniško vedenje*. Štirim neodvisnim spremenljivkam, ki smo jih izpeljali iz SAT, smo dodali spol kot kontrolno spremenljivko (tabela 2).

Tabela 2: Dejavniki napovedovanja prestopniškega vedenja (negativna binomska regresija)

Odvisna spremenljivka »Prestopniško vedenje«	B	Z
Nizko spoštovanje norm	0,12	0,91
Slab samonadzor	0,29*	2,56
Prestopniški prijatelji	0,47***	6,32
Majhna verjetnost razkritja	0,28***	4,04
Spol: moški	0,16	0,59
Ujemanje modela	$\chi^2_{\text{Wald}} = 225,58$; $p = 0,000$	

Raven statistične pomembnosti: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

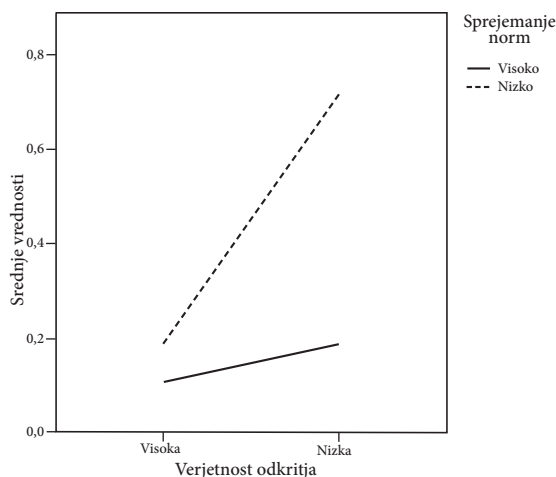
Iz rezultatov izhaja, da je stik s prestopniškimi prijatelji, ki je naš osrednji indikator konfrontacije z antisocialnimi moralnimi konteksti, najpomembnejši dejavnik določanja prestopniškega delovanja. Takšen rezultat je skladen z dosedanjimi dognanji na področju kriminologije (Pratt et al., 2010).

Pomembne povezave z obremenjenostjo s prestopništvom kažejo na majhno zaznavanje tveganj (se pravi pomanjkanje

zaznanega zastraševalnega učinka) in pomanjkljiv samonadzor. Pomanjkljivo spoštovanje norm – čeprav dvodimenzionalno povezano s pogostostjo prestopniških dejanj pri anketiranih (tabela 2) – pa po drugi strani ne kaže na neposredne posledice, ki bi podpirale prestopništvo, kadar se odšteje vpliv drugih proksimalnih razlagalnih dejavnikov. Analiza podrobnih rezultatov pokaže, da se vpliv individualne moralnosti razblini, takoj ko upoštevamo stike s prestopniškimi prijatelji. Majhno spoštovanje norm in povečana navezanost na prestopniške vrstnike sta pogosto med seboj povezana ($r = 0,42$; $p = 0,000$). Ko v želji po odkrivanju kriminogenih potencialov raziščemo obe strani delovanja posameznikove morale vzporedno, se po naših rezultatih sodeč moralni kontekst izkaže kot učinkovitejši napovedovalec. Ta ugotovitev kaže na poseben pomen skupine vrstnikov v življenju mladih ljudi. Za številne adolescente se zdi izključitev iz skupine prijateljev hujša kot pa delovanje proti lastnim moralnim načelom (Warr, 2002).

5.1 Interakcija med moralnostjo in tveganjem kaznovanja

Slika 1 kaže vpliv moralnih načel posameznika in zaznanih tveganj razkritja na srednjo nagnjenost k prestopništvu anketiranih dijakov. Pri tem smo na osnovi mediane dihotomizirali notranje spoštovanje zakonskih norm in zaznano verjetnost za kaznovanje. Takoj je bilo očitno, da se pomen zaznanih tveganj kaznovanja za obremenjenost s prestopništvom razlikuje od obsega ponotranjenja norm. Kadar je spoštovanje norm visoko, zaznano zastraševanje nima skoraj nikakršnega vpliva na obseg prestopniških dejanj. Kadar pa je posameznikovo spoštovanje norm nizko, se zniža pripravljenost za prestopniško dejanje na osnovi zunanje kontrole. Skratka: kaže, da prihaja do zastraševalnih učinkov zaznanih tveganj kaznovanja predvsem takrat, ko mladim ljudem primanjkuje notranjega spoštovanja norm.

Slika 1: Interakcijski diagram o skupnem vplivu moralnosti (sprejemanju norm) in verjetnosti odkritja (zastraševanja) na prestopniško vedenje

S pomočjo linearne regresije smo preverili statistično pomembnost součinkovanja med moralnostjo (sprejemanjem norm) in tveganjem kaznovanja (zastraševanjem), ki je razvidno iz interakcijskega diagrama. Pri tem smo upoštevali priporočila Lubinskega in Humphreysa (1990). Kvadrati prediktorjev, ki so del interakcije, smo kot neodvisne spremenljivke vključili v enačbo, kar je postopek, ki naj bi odpravil težave, ki so nastale zaradi napak pri domnevi o normalni porazdelitvi. Tabela 3 kaže rezultate, katerih bistvo se nanaša na inferenčno-statistično kakovost multiplikacijskega parametra »spoštovanje norm x verjetnost razkritja«.

Tabela 3: Interakcija moralnosti in zastraševanja znotraj linearne regresijske analize

Odvisna spremenljivka »Prestopniško vedenje«	B	T
Nizko spoštovanje norm	0,12	1,53
Slab samonadzor	0,12**	3,20
Prestopniški prijatelji	0,31**	3,28
Majhna verjetnost razkritja	0,11***	3,78
Spol: moški	0,07	0,98
SPOŠTOVANJE NORM*VERJETNOST RAZKRITJA	0,14***	3,82
Spoštovanje norm (kvadrirano)	- 0,06**	2,38
Verjetnost razkritja (kvadrirano)	- 0,10**	3,57
Determinacijski koeficient R ²	0,29***	

Raven statistične pomembnosti: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

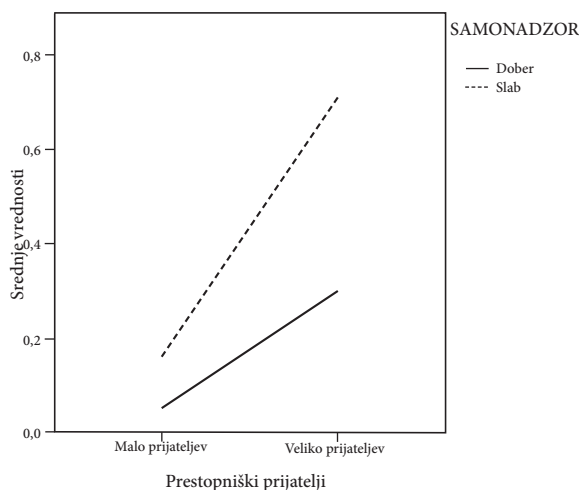
Rezultati nam povedo, da interakcijska spremenljivka predstavlja pomemben dejavnik določanja obsega prestopni-

štva. Predznak regresijskega koeficienta pove: z naraščajočim spoštovanjem norm se zmanjšuje učinek zastraševanja zaznanih tveganj razkritja ali – obratno – učinki zastraševanja se pojavljajo v prvi vrsti ob pomanjkljivem spoštovanju norm. Takšno součinkovanje potrjuje hipotezo 1.

V isto smer kažejo tudi pogojni učinki zaznanih nevarnosti kaznovanja: medtem ko lahko opazimo pri dijakih s pomanjkljivimi moralnimi načeli pomembne posledice visokih pričakovanj glede tveganj, ki zmanjšujejo prestopništvo ($B = 0,21$; $p = 0,000$), dijaki s trdnimi moralnimi načeli niso dovzetni za učinke zastraševanja ($B = 0,04$; $p = 0,151$).

5.2 Interakcija med samonadzorom in prestopniškimi prijatelji

Slika 2 prikazuje interaktivno učinkovanje stikov s prestopniškimi prijatelji in sposobnost izvajanja samonadzora na samonaznanjeno prestopniško vedenje anketiranih dijakov. Za nazoren prikaz smo na osnovi mediane dihotomizirali obe razlagalni spremenljivki. Interakcijski diagram odkrije, da je vpliv prestopništva naklonjenih vrstnikov na posameznikovo spoštovanje predpisov odvisen od obsega samonadzora. Medtem ko ob dobrem samonadzoru vključenost v krog prestopniških prijateljev ne prispeva k prestopništvu oz. številu prestopniških dejanj, se pri slabšem samonadzoru pokažejo občutno večji negativni vplivi druženja s prestopniškimi vrstniki. Takšen rezultat je vsekakor skladen z domnevo, da se prestopniški vplivi moralnih okoliščin pojavijo predvsem takrat, ko primanjkuje individualnega samonadzora.

Slika 2: Interakcijski diagram o skupnih vplivih prestopniških prijateljev in samonadzora na prestopniško vedenje

V naslednjem koraku smo preverjali pomembnost grafično prikazane interakcije stikov s prestopniškimi vrstniki in sposobnostjo izvajanja samonadzora v zvezi s prestopniškimi dejanji (tabela 4).

Tabela 4: Interakcija med prijatelji in samonadzorom znotraj linearne regresijske analize

Odvisna spremenljivka »Prestopniško vedenje«	B	T
Nizko spoštovanje norm	0,10	1,57
Slab samonadzor	0,08*	2,32
Prestopniški prijatelji	0,07	1,33
Majhna verjetnost razkritja	0,08**	3,64
Spol: moški	0,03	0,47
PRESTOPNIŠKI PRIJATELJI*SAMONADZOR	0,12***	3,63
Prestopniški prijatelji (kvadrirano)	0,12	1,96
Samonadzor (kvadrirano)	-0,05	1,19
Determinacijski koeficient R ²	0,35***	

Raven statistične pomembnosti: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Za namen razlage je ključen rezultat regresijske analize, ki se pokaže v obliki pomembnega koeficienta učinka multiplikacijskega parametra »prestopniški prijatelji x samonadzor«. Predznak regresijskega parametra implicira zmanjšanje pomena prestopniških vrstnikov na lastno spoštovanje predpisov ob hkratnem povečanju samonadzora. Če je samonadzor slabši, se povečuje vpliv prestopniških prijateljev. Izrazit samonadzor deluje potemtakem kot varovalo pred vplivi prestopniških vrstnikov – součinkovanje, ki je popolnoma skladno s hipotezo 2.

Če pogledamo pogoje vplive vključitve prijateljskih omrežij, ki so naklonjena prestopništvu, se potrjujejo dosedanja opažanja: medtem ko pri dobrem samonadzoru ni mogoče dokazati nobenih sistematičnih posledic stikov s prestopniškimi vrstniki, ki spodbujajo prestopništvo ($B = 0,13$; $p = 0,057$), prestopniški prijatelji v skupini dijakov s slabim samonadzorom vplivajo na razvoj njihovega prestopniškega potenciala ($B = 0,50$; $p = 0,002$).

6 Razprava

Hipotezi, ki smo jih izpeljali iz SAT, smo potrdili s pomočjo študije na naključnem vzorcu šestnajstletnih dijakov ljubljanskih srednjih šol. Rezultati nam tudi kažejo, da nastanejo blažilni učinki pričakovanih sankcijskih tveganj na prestopništvo le v primeru, ko je slabo razvito posameznikovo spoštovanje norm. Z naraščajočim ponotranjenjem družbenih norm se zastraševalni učinek kazenskih sankcij zmanjšuje. Ta

opazovanja se popolnoma ujemajo z argumentacijo Piqueroa, Paternostra, Pogarskyja in Loughrana (2011), po kateri je vprašanje o splošnih zastraševalnih učinkih kazenskih sankcij napačno postavljeno: raziskave na področju generalno preventivnega učinkovanja kazenske zakonodaje bi morale v bodoče bolj upoštevati, za katere skupine oseb in v kakšnih pogojih lahko dokažemo učinke zagroženih kazni na prestopništvo. Glede na naše rezultate je osebno spoštovanje norm ključni moderator učinkovitosti zaznanih tveganj za kaznovanje.

Poleg tega ugotavljamo, da je vpliv moralnih okoliščin na spoštovanje družbenih norm odvisen od sposobnosti izvajanja samonadzora. Vključenost v prestopniške kroge prijateljev ne vodi k bistvenemu povečanju posameznikovega prestopništva, če je samonadzor dober. Če pa samonadzora primanjkuje, lahko opazimo povezanost med pogostejšimi stiki posameznika s prestopniškimi prijatelji in povečano nagnjenost k prestopništvu. Pri raziskavah interakcijskih odnosov lahko samo teoretično odgovorimo na dve vprašanji o tem, katera spremenljivka igra vlogo usmerjajoče (ki usmerja vpliv druge spremenljivke) in katera vlogo fokalne (ki ima neposredni vpliv), zato se rezultati prav tako ujemajo z domnevo, da samonadzor pridobi moč, ki usmerja vedenje, samo takrat, kadar prihaja do obsežnih stikov s prestopniškimi vrstniki – torej, kadar moralne okoliščine odobravajo prestopništvo.

Oba rezultata pokazeta torej na to, da je nadzor učinkovit samo v primeru, če moralni filter dovoli, da se prestopniško vedenje znajde v naboru alternativ vedenja, o katerih posameznik resno razmišlja. Zunanji nadzor (zastraševanje) pridobi pomen, kadar osebna morala odpove; notranji nadzor (sposobnost izvajanja samonadzora) pa poveča vpliv, kadar moralne okoliščine odobravajo prestopništvo. Obe opažanji ustrezata Wikströmovim hipotezam o součinkovanju moralnih vrednot in vedenjskih nadzorov – kot je to jedrnato predstavljeno v principu pogojnega pomena nadzora.

Ker je analiza omejena na eno samo raziskovalno fazo, je odvisna spremenljivka (prestopniško vedenje v letu pred anketiranjem) časovno pred neodvisnimi spremenljivkami (moralnost, samonadzor, prestopniški stiki in zaznavanje tveganj v času raziskave). To časovno zaporedje konstruktov je v nasprotju s teoretsko izraženo smerjo vzročnosti. Temu pomisleku moramo po eni strani nasprotovati, ker malo argumentov podpira tezo, da nekdanje prestopništvo privede do kasnejše interakcije moralnosti in zaznavanja zastraševanja oziroma samonadzora in izpostavljenosti vplivom vrstnikov, po drugi strani pa spadajo moralna načela in sposobnost samonadzora med stabilne lastnosti oseb, se pravi lastnosti, ki se stežka in le počasi spreminjajo (Huber, 2013). Rezultati naših analiz so skladni z interakcijskimi dinamikami iz SAT. Slabost naše študije je v tem, da smo opravili

samo eno zbiranje podatkov v letu 2011, medtem ko je situacijskoakcijska teorija nastala na osnovi longitudinalnega raziskovanja prestopništva mladih.

Literatura

1. Akers, R. (2009). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. New Brunswick: Transaction.
2. Bachman, R., Paternoster, R. in Ward, S. (1992). The rationality of sexual offending: Testing a deterrence/rational choice conception of sexual assault. *Law & Society Review*, 26(2), 343–372.
3. Baron, S. (2003). Self-control, social consequences, and criminal behavior: Street youth and the general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40(4), 403–425.
4. Beccaria, C. (1987). *On crimes and punishment*. New York: Macmillan.
5. Bentham, J. (1970). *An introduction of the principles of morals and legislation*. London: Methuen.
6. Bishop, D. (1984). Deterrence: A panel analysis. *Justice Quarterly*, 1(3), 311–328.
7. Burkett, S. in Ward, D. (1993). A note on perceptual deterrence, religiously based moral condemnation, and social control. *Criminology*, 31(1), 119–135.
8. Chapple, C. (2005). Self-control, peer relations, and delinquency. *Justice Quarterly*, 22(1), 89–106.
9. Cohen, J., Cohen, P., West, S. in Aiken, L. (2003). *Applied multiple regression / correlation analysis for the behavioral sciences*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
10. Coleman, J. (2000). *Foundations of social theory*. Cambridge: Belknap.
11. Dölling, D., Entorf, H., Hermann, D. in Rupp, T. (2009). Is deterrence effective? Results of a meta-analysis of punishment. *European Journal on Crime Policy and Research*, 15(1–2), 201–224.
12. Esser, H. (1993). *Soziologie: Allgemeine Grundlagen*. Frankfurt a.M.: Campus.
13. Ford, J. in Blumenstein, L. (2013). Self-control and substance use among college students. *Journal of Drug Issues*, 43(1), 56–68.
14. Gallupe, O. in Baron, S. (2014). Morality, self-control, deterrence, and drug use: Street youths and situational action theory. *Crime & Delinquency*, 60(2), 284–305.
15. Gottfredson, M. (2006). The empirical status of control theory in criminology. V F. Cullen, J. Wright in K. Plevins (ur.), *Taking stock: The status of criminological theory* (str. 77–100). New Brunswick: Transaction.
16. Gottfredson, M. in Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
17. Grasmick, H. in Green, D. (1981). Deterrence and the morally committed. *The Sociological Quarterly*, 22(1), 1–14.
18. Grasmick, H., Tittle, C., Bursick, R. in Arneklev, B. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(1), 5–29.
19. Greenberg, D. (1977). Delinquency and the age structure of society. *Contemporary Crisis*, 1(2), 189–223.
20. Hirtenlehner, H., Leitgoeb, H. in Bacher, J. (2013). Hängen Abschreckungseffekte vom Ausmaß der Normbindung ab? Das Fallbeispiel Ladendiebstahlsdelinquenz. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 96(4), 293–313.

21. Hirtenlehner, H., Pauwels, L., in Meško, G. (2014). Is the effect of perceived deterrence on juvenile offending contingent on the level of self-control? Results from three countries. *British Journal of Criminology*, 54(1), 128–150.
22. Huber, B. (2013). *Delinquenz als Schicksal: Zur Stabilität delinquenter Verhaltensmuster vor dem Hintergrund der Kontrolltheorien*. Baden-Baden: Nomos.
23. Kroneberg, C., Heintze, I. in Mehlkop, G. (2010). The interplay of moral norms and instrumental incentives in crime causation. *Criminology*, 48(1), 575–594.
24. Lubinski, D. in Humphreys, L. (1990). Assessing spurious “moderator effects”: Illustrated substantively with the hypothesized (“synergistic”) relation between spatial and mathematical ability. *Psychological Bulletin*, 107(3), 385–393.
25. Makkai, T. in Braithwaite, J. (1994). The dialectics of corporate crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31(4), 347–373.
26. Marshall, I. H. in Enzmann, D. (2012). The generalizability of self-control theory. V J. Junger-Tas, I. H. Marshall, D. Enzmann, M. Killias, M. Steketee in B. Gruszczynska (ur.), *The many faces of youth crime: Contrasting theoretical perspectives on juvenile delinquency across countries and cultures* (str. 285–325). New York: Springer.
27. McGloin, J. in O'Neill Shermer, L. (2009). Self-control and deviant peer network structure. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 46(1), 35–72.
28. Mehlkop, G. (2011). *Kriminalität als rationale Wahlhandlung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
29. Meldrum, R., Young, J. in Weerman, F. (2009). Reconsidering the effect of self-control and delinquent peers: Implications of measurement for theoretical significance. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 46(3), 353–376.
30. Minor, W. in Harry, J. (1982). Deterrent and experiential effects in perceptual deterrence research: A replication and extension. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(2), 190–203.
31. Mobarake, R., Juhari, R., Yaacob, S. in Esmaeili, N. (2014). The moderating role of self-control in the relationship between peer affiliation and adolescents antisocial behavior in Teheran, Iran. *Asian Social Science*, 10(9), 71–81.
32. Morselli, C. in Tremblay, P. (2004). Criminal achievement, offender networks, and the benefits of low self-control. *Criminology*, 42(3), 773–804.
33. Ousey, G. in Wilcox, P. (2007). The interaction of antisocial propensity and life-course varying predictors of delinquent behavior: Differences by method of estimation and implications for theory. *Criminology*, 45(2), 313–354.
34. Paternoster, R. (2010). How much do we really know about criminal deterrence? *Journal of Criminal Law and Criminology*, 100(3), 765–824.
35. Paternoster, R. in Simpson, S. (1996). Sanction threats and appeals to morality: Testing a rational choice model of corporate crime. *Law and Society Review*, 30(3), 549–583.
36. Paternoster, R., Saltzman, L., Waldo, G. in Chiricos, T. (1983). Estimating perceptual stability and deterrent effects: The role of perceived legal punishment in the inhibition of criminal involvement. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 74(1), 270–297.
37. Pauwels, L., Weerman, F., Bruinsma, G. in Bernasco, W. (2011). Perceived sanction risk, individual propensity and adolescent offending: Assessing key findings from the deterrence literature in a Dutch sample. *European Journal of Criminology*, 8(5), 386–400.
38. Piquero, A. (2009). Self-control theory: Research issues. V M. Krohn, A. Lizotte in G. Penly Hall (ur.), *Handbook of crime and deviance* (str. 153–168). New York: Springer.
39. Piquero, A., Paternoster, R., Pogarsky, G. in Loughran, T. (2011). Elaborating the individual difference component in deterrence theory. *Annual Review of Law and Social Science*, 7, 335–360.
40. Pogarsky, G. (2009). Deterrence and decision making: Research questions and theoretical refinements. V M. Krohn, A. Lizotte in G. Penly Hall (ur.), *Handbook of crime and deviance* (str. 241–258). New York: Springer.
41. Pratt, T. in Cullen, F. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. *Criminology*, 38(3), 931–964.
42. Pratt, T., Cullen, F., Blevins, K., Daigle, L. in Madensen, T. (2006). The empirical status of deterrence theory: A meta-analysis. V F. Cullen, J. Wright in K. Plevins (ur.), *Taking stock: The status of criminological theory* (str. 367–395). New Brunswick: Transaction.
43. Pratt, T. C., Cullen, F., Sellers, C. S., Winfree, Jr., L. T., Madensen, T. D., Daigle, L. E. et al. (2010). The empirical status of social learning theory: A meta-analysis. *Justice Quarterly*, 27(6), 765–802.
44. Rebellon, C., Strauss, M. in Medeiros, R. (2008). Self-control in global perspective: An empirical assessment of Gottfredson and Hirschi's general theory within and across 32 national settings. *European Journal of Criminology*, 5(3), 331–362.
45. Saltzman, L., Paternoster, R., Waldo, G. in Chiricos, T. (1982). Deterrent and experiential effects: The problem of causal order in deterrence research. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(2), 172–189.
46. Simon, H. (1997). *An empirically based microeconomics*. Cambridge: Cambridge University Press.
47. StataCorp. (2011). *Stata statistical software: Release 12*. College Station: StataCorp.
48. Svensson, R. (2015). An examination of the interaction between morality and deterrence in offending: A research note. *Crime & Delinquency*, 61(1), 3–18.
49. Svensson, R. in Oberwittler, D. (2010). It's not the time they spend, it's what they do: The interaction between delinquent friends and unstructured routine activity on delinquency. Findings from Two Countries. *Journal of Criminal Justice*, 38(5), 1006–1014.
50. Svensson, R. in Pauwels, L. (2010). Is a risky lifestyle always 'risky'? The interaction between individual propensity and lifestyle risk in adolescent offending? A test in two urban Samples. *Crime & Delinquency*, 56(4), 608–626.
51. Svensson, R., Pauwels, L. in Weerman, F. (2010). Does the effect of self-control on adolescent offending vary by level of morality? A test in three countries. *Criminal Justice and Behavior*, 37(6), 732–743.
52. Vaszonyi, A., Pickering, L., Junger, M. in Hessing, D. (2001). An empirical test of a general theory of crime: A four-nation comparative study of self-control and the prediction of deviance. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(2), 91–131.
53. Warr, M. (2002). *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.
54. Wenzel, M. (2004). The social side of sanctions: Personal and social norms as moderators of deterrence. *Law and Human Behavior*, 28(5), 547–567.
55. Wikström, P.-O. (2004). Crime as Alternative: Towards a cross-level situational action theory of crime causation. V J. McCord (ur.), *Beyond empiricism: Institutions and intentions in the study of crime* (str. 1–37). New Brunswick: Transaction.

56. Wikström, P.-O. (2006). Individuals, settings and acts of crime: situational mechanisms and the explanation of crime. V P.-O. Wikström in R. Sampson (ur.), *The explanation of crime: Context, mechanisms and development* (str. 61–107). Cambridge: Cambridge University Press.
57. Wikström, P.-O. (2008). Deterrence and deterrence experiences: Preventing crime through the threat of punishment. V S. Shoham, O. Beck in M. Kett (ur.), *International handbook of penology and criminal justice* (str. 345–378). Boca Raton: CRC Press.
58. Wikström, P.-O. (2009). Crime propensity, criminogenic exposure and crime involvement in early to mid adolescence. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 92(2-3), 253–266.
59. Wikström, P.-O. (2010a). Explaining crime as moral action. V S. Hitlin in S. Vaysay (ur.), *Handbook of the sociology of morality* (str. 211–240). New York: Springer.
60. Wikström, P.-O. (2010b). Situational action theory. V F. Cullen in P. Wilcox (ur.), *Encyclopedia of criminological theory* (str. 1000–1008). London: Sage.
61. Wikström, P.-O. (2014). Why crime happens: A situational action theory. V G. Manzo (ur.), *Analytical sociology: Actions and networks* (str. 74–94). Chichester: Wiley & Sons.
62. Wikström, P.-O. in Butterworth, D. (2006). *Adolescent Crime: Individual differences and lifestyles*. New York: Routledge.
63. Wikström, P.-O. in Treiber, K. (2007). The role of self-control in crime causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *European Journal of Criminology*, 4(2), 237–264.
64. Wikström, P.-O., Tseloni, A. in Karlis, D. (2011). Do people comply with the law because they fear getting caught? *European Journal of Criminology*, 8(5), 401–420.
65. Wikström, P.-O., Ceccato, V., Hardie, B. in Treiber, K. (2010). Activity fields and the dynamics of crime: Advancing knowledge about the role of the environment in crime causation. *Journal of Quantitative Criminology*, 26(1), 55–87.
66. Wikström, P.-O., Oberwittler, D., Treiber, K. in Hardie, B. (2012). *Breaking rules: The social and situational dynamics of young people's urban crime*. Oxford: Oxford University Press.
67. Wright, B., Caspi, A., Moffitt, T. in Silva, P. (2001). The effects of social ties on crime vary by criminal propensity: A life-course model of interdependence. *Criminology*, 39(2), 321–351.
68. Yarbrough, A., Jones, S., Sullivan, C., Sellers, C. in Cochran, J. (2012). Social learning and self-control: Assessing the moderating potential of criminal propensity. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(2), 191–202.
69. Zimring, F. in Hawkins, G. (1973). *Deterrence: The legal threat in crime control*. Chicago: University of Chicago Press.

The Role of Self-control and Deterrence in Situational Action Theory (SAT) – The Results from the Slovenian High School Study

Gorazd Meško, Ph.D., Professor of Criminology, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia.
E-mail: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

Helmut Hirtenlehner, Ph.D., Associate Professor of Criminology, Centre for Criminology, Johannes Kepler University Linz, Austria. E-mail: helmut.hirtenlehner@jku.at

Eva Bertok, Ph.D., a graduate of the Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia.
E-mail: eva.bertok@gmail.com

According to Situational Action Theory, control is crucial in inhibiting delinquent behaviour, primarily when an individual overcomes moral concerns connected to the commitment of delinquent acts. This overpass of moral objections is facilitated by the circumstances under which the delinquency is tolerated or it is facilitated by an individual's disregard of the norms. In such cases, the deterrence (general prevention) and self-control become critical in the interpretation of delinquency. We conducted a quantitative empirical study on a sample of 409 high school students in Slovenia in 2011. The results show that contacts with delinquent friends (contact with socially undesirable moral contexts) remain the most important factor in determining delinquent activity; moreover, the influence of an individual's morality is annihilated by the contacts with delinquent friends. Perceived risk of punishment has a deterrent effect, especially when young people lack the internal respect of norms. Involvement in a circle of friends does not contribute to the rise of number of offences in youngsters with strong self-control. Those with low self-control show significantly stronger negative effects of associating with delinquent peers. These findings are in line with the situational action theory.

Keywords: delinquency, high school students, Situational Action Theory of delinquency, control, self-control, deterrence

UDC: 343.915